

Egedy Gergely

POLITIKAI KÖZÖSSÉGÜNK PATOLÓGIÁJÁRÓL – KONZERVATÍV OLVASATBAN

Egy politikai közösséggel aligha történhet rosszabb, mint hogy nem tud közösségként működni – a magyar köztársaság politikai közössége pedig immár régóta épp ezzel a dilemmával küszködik. Ha a rendszerváltás óta eltelt két évtizedről mérleget vonunk, talán semmi sem ad okot több aggodalomra, mint az, hogy a demokratizálódott Magyarországon sem sikerült megteremteni a politikai közösséget. 1989 előtt, a diktatúra kezei között aligha beszélhettünk politikai közösségről, de ezt a hiányt azóta sem tudtuk pótolni. Sőt most valószínűleg még messzebb vagyunk ettől, mint húsz éve...

Hogyan gondolkodjanak erről a konzervatívok, akik a politikai közösség állapotának kérdését nem tudják elválasztani a fennálló politikai rend működőképességétől? Kétségtelen tény: annak a demokratikus rendnek, amely hazánkban a rendszerváltás nyomán kialakult, egyre nyilvánvalóbbak a zavarai. Bár a demokrácia aligha nevezhető a konzervatívok által legtöbbször becsült értékeknek, a magyar demokrácia minősége a konzervatívok számára is életfontosságú kérdés, hiszen szorosan összefügg a politikai közösség állapotával. A Kommentár 2009/5. számában Körösi András kitűnő tanulmányban vette sorra és elemezte demokráciánk patológikus vonásait; ez az írás abból a feltevésből indul ki – Körösi megállapításaival egyetértve –, hogy demokráciánk patológikus állapotáért végsősoron politikai közösségünk patológikus állapota a felelős.¹

Három kulcstényező

A társadalmi rend jó működőképességéért aggódó konzervatív felfogás – mint ismeretes – nem hivatkozhat az utópisztikus jövő csábító ígéreteire, és nem építheti stratégiáját a szabadság iránti vágyra sem, ugyanakkor mégis rendelkeznie kell (Roger Scruton szavaival) „cselekvésre ösztönző erővel és hivatkozási alappal”. A neves angol filozófus három olyan kulcsfogalmat jelölt meg – e tekintetben konzervatív gondolkodók hosszú sorának a felfogását osztva –, amelyek hasonló ösztönző erővel rendelkezhetnek, mint a riválisok népszerű eszméi. Ezek a *tekintély*, a *hűség* és a *hagyomány* – mindenekelőtt rajtuk múlik az intézményi rend stabilitása, s ezzel összefüggésben a politikai közösség sorsa is.² E sorok szerzőjének az a – bevallottan konzervatív nézőpontú, s ezért sokak által nyilván nem osztott – meggyőződése, hogy e három feltétel meglétét egyetlen demokrácia sem nélkülözheti, hazánkban pedig e három tényező mindegyikével súlyos bajok

¹ KÖRÖSI ANDRÁS: *A magyar demokrácia patológikus vonásai*, Kommentár 2009/5., 60–68.

² Lásd ROGER SCRUTON: *A konzervativizmus jelentése*, ford. Szabó Péter, Novissima, Budapest, 2002, 39–60.

vannak. Innen nézve tehát nem is meglepő, hogy a rendszer működésére folyamatosan a diszfunkcionális következmények nyomják rá a bélyegüket, s a közjó helyett sok tekintetben a „közrossz” politikája érvényesül.

A tekintély hiánya

A konzervatív gondolkodás „dogmatikájában” alapvető fontosságú fogalom a tekintély, latin szóval az autoritás, amelyet élesen meg kell különböztetni a puszta hatalomtól. A tekintélyt nélkülöző hatalom csak száználmas erőszakot szül anélkül, hogy tiszteletet ébresztene. Scruton találó fogalmazásában: hatalom és tekintély egymást keresik, és ha találkoznak, az teremti meg az intézményes rendet.

Nálunk viszont a hatalom és a tekintély hosszú idő óta nem találkozott egymással. David Riesman amerikai szociológus a 20. század második felében megkülönböztette az autonóm gondolkodású, saját belső értékei szerint eljáró, „belülről irányított” egyént a modern társadalom által kitermelt típustól, a „kívülről irányított” embertől.³ E termékeny distinkciót alkalmazva bátran fogalmazhatunk úgy, hogy Magyarországon az államszocializmus évtizedei társadalmunk jó részét „kívülről irányítottá” tették, s ezen a rendszerváltás óta eltelt húsz év sem változtatott, sőt több tekintetben még inkább háttérbe szorította a „belülről irányított” egyéniségeket. Miért? A folyamat háttérében az autoritás társadalmi méretű hiánya húzódik meg. Joggal figyelmeztet ugyanis Molnár Tamás *Az autoritás és ellenségei* című művében: tévedés lenne azt gondolni, hogy a „kívülről irányított ember” fontosabbnak tartja az autoritást, s ahhoz igazodik – valójában a „belülről” irányított személy ismeri el az autoritást –, már csak azért is, mert azt ő maga is gyakorolja.⁴

Az autoritás a posztmodern társadalmakban mindenütt teret veszített, Magyarországon azonban specifikus tényezők is hozzájárultak ehhez.⁵ A század első felének tekintélyelvű politikai törekvései sokak szemében árnyékot vetettek az autoritás eszméjére, az államszocializmus totalitárius berendezkedése pedig teljesen lejáratta az autoritást.⁶ A látszat azonban megtévesztő: a diktatúra nem az autoritásra, hanem tulajdonképpeni ellentétére, a nyers (külső) erőszakkal fenntartott alá-fölrendeltségi viszonyokra épül! A tekintélyről írott nevezetes esszéjében joggal hangsúlyozza Hannah Arendt is: súlyos tévedés az erőszakot a tekintéllyel összekapcsolni, összekeverni, s ennyiben a mo-

³ David RIESMAN: *A magányos tömeg*, Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1983, 72–86.

⁴ MOLNÁR Tamás: *Az autoritás és ellenségei*, Kairosz, Budapest, 2001, 19–20.

⁵ A neves politológus, Samuel Huntington már a hetvenes évek közepén felhívta a figyelmet arra, hogy az autoritás forrásai az amerikai társadalom minden szintjén kiapadóban vannak, s ezt összefüggésbe hozta a demokrácia növekvő problémáival. Lásd Michel CROZIER – Samuel HUNTINGTON – Joji WATANUKI: *The Crisis of Democracy*, New York UP, 1975, 74–76. (Huntington hangsúlyozza: „The questioning of authority pervaded society”. *Uo.*, 76.)

⁶ A mélyebben fekvő okok mögött tehát, Pesti Sándor más összefüggésben tett találó megállapítását idézve, „ott húzódik az egész 20. századi magyar történelem”. PESTI Sándor: *A magyar demokrácia válsága (?)*, Kommentár 2006/6., 105.

dern diktatúrákat sem lenne szabad tekintélyelvűnek minősíteni.⁷ Igazi autoritása természetesen a Kádár-rendszernek sem volt, a felülről mindent megmondó paternalista politika a „kívülről irányított” emberekben találta meg a saját bázisát. A felmérések világosan jelezték: Magyarország már a ’80-as évekre Európa egyik leginkább „atomizált” társadalmává vált, amelyet individualizmus, politikai cinizmus és a közügyek iránti teljes apátia jellemezett. E háttér jól magyarázza, hogy miért lúgozódott ki az autoritás gyakorlatilag minden szinten a társadalmat összetartó kötelekekből. 1989 után pedig a diadalmasan előretörő, s a *Zeitgeist*, vagyis a korszellem által megtámogatott liberális gondolkodás tette a legtöbbet azért, hogy az autoritás ne foglalhassa el az őt megillető helyet. A politikai tekintély osztozott a vallási és erkölcsi tekintély sorsában.

A rendszerváltás időszaka nagy lehetőséget mulasztott el, amikor nem alkotott egy olyan új alkotmányt, amely az autoritás megkérdőjelezhetetlen forrásává válhatott volna. A formálisan is ideiglenes, a régít toldozó–foldozó, még az első szabad választás előtt kihirdetett és számos tekintetben súlyos szakmai kritikával illetett magyar alkotmány alkalmatlannak bizonyult arra, hogy hitelesen foglalja össze a politikai közösség alapcéljait. Ne felejtjük: az alkotmány minősége és a politikai közösség jellege között elválaszthatatlan kapcsolat van. A jeles alkotmányjogász, Szentpéteri Nagy Richárd fogalmazását idézve hatályos alkotmányunk a népköztársaság „egykori kvázi-alkotmányának a kitörölhetetlen nyomait” viseli, és „nem a megoldást, hanem éppen a problémát szolgáltatja”.⁸ Az Alkotmány így nem tudott az új rendszer szimbólumává válni.

A rendszerváltással párhuzamosan megteremtett demokratikus állam sem tudta elnyerni azt a legitimitációt, amely az autoritás forrásává avatta volna – a 2002 óta folytatott kormányzati politika pedig még tekintélyének maradékától is megfosztotta. A magyar állam autoritás-hiányának és leépülésének a következményeit arra gondolva érthetjük meg igazán, hogy egy társadalmon belül az autoritások természetes módon kapcsolódnak össze, s ha egy kulcsintézmény összeomlik, az a többi autoritására is hatással van: megszakítja az autoritás-láncot. A magyar állam nem véletlenül került az autoritás ellenségeinek a célkeresztjébe: végsősoron ugyanis neki kellene garantálnia a többi intézmény autoritását, erre azonban nem képes. A polgárok nem is mutatnak lojalitást az állam és intézményrendszere iránt: bár sok mindent szeretnének kapni tőle, semmilyen tiszteletben sem részesítik.⁹ A túlnyomó többségükben így fel sem merül az, hogy az állammal szemben valójában másfajta kötelezettségek terhelik őket, mint amilyenek mondjuk a piaci szférában keletkeznek. Mindez persze, rögtön tegyük hozzá, elválaszthatatlan attól, hogy nálunk az állam sem a konzervatívok által joggal elvárt személyes jellegű felelősséggel jár el, s így sok tiszteletre nem is szolgál rá. A tekintély, amint arra Balázs Zoltán rámutat, egyfajta ígéretet tartalmaz, s ennek a megtarthatósága mind a két

⁷ Hannah ARENDT: *Múlt és jövő között*, Osiris, Budapest, 1995, 100–150.

⁸ SZENTPÉTERI NAGY Richárd: *A megkerült alkotmány = A körbezárt politika. Elemzések a jelenkori Magyarországról*, Méltanyosság-könyvek – L’Harmattan, Budapest, 2008, 145–147.

⁹ A TÁRKI legfrissebb kutatása is kimutatta, hogy hazánk a politikai intézményrendszerbe vetett bizalom tekintetében a legrosszabb helyzetű országok között van. Lásd a TÁRKI vezérigazgatójával, Tóth István Györggyel készített interjút a Magyar Narancs 2009. november 12-i számában.

félen múlik: lényegében a közösség tagjai tisztelettel és engedelmességgel, a vezetői pedig bölcs és korrekt, az anarchiát és a zsarnokságot egyaránt elkerülő kormányzással tartoznak.¹⁰ Nálunk egyik fél sem teszi meg a magáét. Autoritás-hiányos államunk így tehetetlenül sodródik: tükrözi, sőt bővített módon újratermeli társadalmunk működési zavarait. E közegben magának a politikának is elveszett a tekintélye, pedig a közösségnek szüksége lenne erre.

Az autoritás hiányának figyelembe vétele nélkül tehát aligha tudjuk megmagyarázni, hogy miért mutat annyi patológikus tünetet a magyar demokrácia. A liberális gondolkodás súlyos tévedésben van, amikor a demokráciát és az autoritást szembeállítja, mintegy egymást kizáró fogalmakként kezelve őket – tekintély nélkül ugyanis demokrácia sincs. Az autoritás feláldozásának meg kell fizetni az árát; Magyarországon pedig feláldozták az autoritást.

A hűség hiánya

A hűség a politikai közösség létének előfeltétele; ez teszi azt többé egyének pusztá összességénél. Joggal mutat rá Scruton: az emberi állapotból fakad annak szükségessége, „hogy az egyén, mielőtt autonóm módon létezne és cselekedne, valami önmagánál nagyobb dologgal azonosítsa magát”.¹¹ Ez a „nagyobb dolog” az európai fejlődésben tipikusan a nemzet; ahogy Körösenyi András és szerzőtársai is megállapítják, Európában „a politikai közösség egységévé általában a nemzet vált”.¹² Valóban elmondható, hogy a politikai közösségnek természetes azonosulási keretet kínál a patriotizmus. Magyarországon azonban a nemzet nem tudja ezt az integráló funkciót betölteni, ezért a mi társadalmunkban igen gyenge a hűségnek ez a természetes formája. Az önreflexióra nem igazán hajlamos politikai közösségünk a diktatúrától való megszabadulása óta sem nézett szembe azzal, hogy mi is legyen összetartozásának az alapja.

Miért nem képes a nemzet a közös hűség tárgyává válni? Mindenekelőtt azért, mert nálunk a nemzet fogalmának a tartalma a mai napig nem tisztázódott, s így ez az eszme nem a kohéziót erősíti; ellenkezőleg, a nemzethez való viszony politikai törésvonallá vált, méghozzá a legélesebbek egyikévé. A törésvonal-elmélet első kidolgozói, Seymour Martin Lipset és Stein Rokkan Nyugat-Európában nem találtak hasonló megosztottságot, hazánkban azonban a nem kellően szervesült modernizációs folyamat gyakorlatilag már a 19. század végére megteremtette ezt a törésvonalat, amely a rendszerváltást követően a „nemzeti” és a „globalista” ellentétpárként vált leírhatóvá.¹³ A nemzet fogalmának természetesen többféle értelmezése lehet. Magyarországon azonban a nemzetnek sem a „közpolgári”, sem pedig a „kulturális” felfogása nem kristályosodott ki: társada-

¹⁰ Lásd BALÁZS Zoltán: *A politikai közösség*, Osiris, Budapest, 2003, 165–166.

¹¹ SCRUTON: *I. m.*, 47.

¹² KÖRÖSENYI András – TÓTH Csaba – TÖRÖK Gábor: *A magyar politikai rendszer*, Osiris, Budapest, 2003, 39.

¹³ Az ezzel kapcsolatos érveket részletesebben lásd EGEDY Gergely: *Nemzet és modernizáció = Uő.: Konzervatívizmussal az ezredfordulón*, Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 2001, 172–200.

lomtörténeti fejlődésünk sajátosságai miatt a nemzeti lét közpolgári elemei gyengék maradtak, ám a nemzettudat kulturális változata sem tudott harmonikusan kialakulni. A politikai közösség elviekben a ráció és a kulturális identitás alapján egyaránt megszerveződhet, nálunk azonban e tényezők egyike sem bizonyult képesnek a közösségteremtő funkció betöltésére.¹⁴ A vélhetően legtöbbet ígérő megoldás, a kettő valamiféle szintézise pedig még csak nem is körvonalazódott.

A rendszerváltást követően így gyorsan egyszerre „két tűz” közé került a hűség alapjául szolgáló, s a konzervatívok által igényelt patriotizmus: baloldali-liberális irányból maga a nemzeti eszme is könnyörtelen és szüntelen támadás célpontjává vált, s ezzel párhuzamosan a radikális jobboldalon harcias nacionalista gondolatok fogalmazódtak meg. Az ilyen eszmék azonban, ahogy erre Scruton is figyelmeztet, nem a hűséget szolgálják, hanem egy „fegyverbe hívó ideológiát” alkotnak, s így nem is eredményezhetik az intézményes rend stabilitását.¹⁵ (A hűség konzervatív értelmezése megköveteli tehát, hogy a nemzet iránti hűség összeegyeztethető legyen a politikai közösséget fenntartó többi alapértékkel.) A további részletekbe bocsátkozás nélkül megállapíthatjuk: nem lehetséges lojalitás a politikai közösség iránt, ha annak tagjai nem tisztázták viszonyulásukat összetartozásuk alapjához, mert így nem alakulhat ki a szükséges bizalmi közösség sem. Magyarországon a politikai közösség iránt nincs igazán lojalitás.

A hagyomány hiánya

A hűség fogalmának megértése és elfogadása feltételezi a hagyomány mibenlétének és jelentőségének a megértését is.¹⁶ A tradíció, amelynek elsajátítása a tekintélyen alapul, több a szokásnál vagy a rítusnál: ez a társadalmi tudás nélkülözhetetlen formája, amely „a történelmet belefoglalja a szándékba”. De milyen történelmet foglaljon a szándékába a magyar politikai közösség? A hagyományok akkor képesek hatékonyan erősíteni a bennük osztozók hűségét, ha sikeres múlthoz kapcsolódnak – a mi 20. századunk azonban nem sok sikeres tradíciót adott nekünk... Történelmünk mely hagyományait kövessük akkor? E kérdés roppant éles formában merült fel már a rendszerváltás hajnalán is – ám valamiféle nemzeti konszenzusnak a körvonalai még azóta sem sejlettek fel.

A szerencsésebb sorsú országok roppant erős támaszt találnak hagyományaikban, Magyarországon viszont jószerével nem találunk olyan tradíciót, amelyet a politikai közösség egésze elfogad. Ez összefügg azzal, hogy nálunk a történelemhez való viszony éppoly megosztó tényező, mint az autoritáshoz és a nemzeti eszméhez való viszony. A múltra vonatkozó reflexió minden politikai közösség fontos alkotóeleme, a magyar politikában azonban ennél többről van szó: kitüntetett helyet foglal el a történelem ér-

¹⁴ Vö. SCHÖPFLIN György: *Ráció, identitás, hatalom* = UÓ.: *A modern nemzet*, Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2003, 38–67.

¹⁵ SCRUTON: *I. m.*, 49.

¹⁶ A hagyományhoz fűződő konzervatív viszonyuláshoz lásd BÉKÉS Márton remek esszéjét: *A reformkonzervativizmus lehetősége*, Kommentár 2006/6., 75–91.

telmezése. Nem túlzás azt mondani, hogy nálunk a politikai hatalomért folytatott küzdelem mindig szervesen összekapcsolódik a múlt értelmezésének és a tradíciók szelektálásának a jogáért való küzdelemmel.

A magyar 20. század, amely a baloldalt és a jobboldalt egyaránt – bár eltérő módon és mértékben – kompromittálta, a hagyományok kontinuitását gyakorlatilag lehetetlenné tette. A rendszerváltás pedig nem volt képes széles körben elfogadott új hagyományt teremteni, mert nem tudta szimbolikusan elhatárolni egymástól a diktatúrát és a demokráciát. A hagyományok hiánya szellemi kényszerpályákra állította közéletünk szereplőit. A tradíciók megszakítottóságának következményeként Magyarországon nincs európai értelemben vett számottevő baloldal. A posztkommunista baloldal a rendszerváltás óta nem tudott úrrá lenni súlyos legitimitási deficitjén, s nem tudta beilleszteni magát az európai szociáldemokrata hagyományba. Hatalmi ambícióit így nem tudja mással igazolni, mint az erősen eltúlzott s részben saját maga által kreált szélsőjobboldali veszély elhárításának szükségességével. Az ellenségkép kialakítására irányuló (s abban ki is merülő) stratégia súlyosan deformálja a demokratikus rendszer működését: demokráciánk patológiájának egyik alapvető összetevője a posztkommunizmus fogságában vergődő magyar baloldal.¹⁷ Az államszocialista hagyománnyal kötött kompromisszumba a hazai liberalizmus is beleroppant. De a jobboldal identitása is számos rendhagyó vonást mutat, nem csekély mértékű zavaról árulkodva. A felhasználható honi hagyományokban nem bővelkedő konzervatívok az elmúlt két évtizedben többféle identitásteremtő stratégiával is kísérleteztek, de mindmáig nem sikerült egyértelműen kialakítaniuk a saját, önmagukat mindenki mástól megkülönböztető arculatukat.¹⁸

Így azután, Láncki András találó megfogalmazásával élve, nálunk a kommunizmus öröksége kövült hagyománnyá a lelkekben.¹⁹ E körülmény viszont nyilvánvaló módon megakadályozta az autoritás és a hűség megerősödését, s azon történelmi hagyományaink újrafelfedezését, amelyek a politikai közösség önteremtését segíthették volna. Így még arra nézve sem alakult ki hagyomány, hogy egyáltalán kik is alkotják a magyar politikai közösséget.

Az alapok hiánya

Körösényi András demokráciánk patológiájának négy lényeges vonását emelte ki: a politikai felelőtlenség eluralkodását, a „pártokrácia” uralmát, összefüggésben a túlzott (párt)politikai polarizációval, a korrupció további erősödését és a rendszer legitimitás-

¹⁷ Vö. SCHÖPFLIN György: *Demokrácia, populizmus és politikai válság Magyarországon*, Politikatudományi Szemle 2007/1., 133–134.

¹⁸ Erről lásd EGEDY Gergely: „Patricius” és „mozgósító” konzervativizmus, Magyar Szemle 2006/3–4., részletesebben UÓ.: *Political Conservatism in Post-Communist Hungary*, Problems of Post-Communism 2009. május–június.

¹⁹ Lásd LÁNCKI András: *A kommunizmus mint hagyomány* = UÓ.: *Konzervatív kiáltvány*, Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2002, 47–48.

deficitjét.²⁰ Ez az írás amellet érvel, hogy a három elemzett kulcstényező, az autoritás, a hűség és a hagyomány hiánya (legalábbis nem elégséges mértéke) maga után vonja politikai közösségünk patológikus állapotát, aminek viszont már elkerülhetetlen következménye, hogy demokráciánk is a fentebb jelzett patológikus tüneteket mutatja.

Autoritás hiányában a közösségi kontroll intézményei tehetetlenek, a felelősségre vonásnak és az elszámoltatásnak a lehetőségei roppant módon beszűkülnek, tág teret nyitva a politikai felelőtlenségnek és a korrupciónak. A kollektív identifikáció súlyos zavarára és a vállalt hagyományok hiánya a hűséget megfosztja forrásától, hűség hiányában pedig nincs, ami a politikai törésvonalak által kiváltott megosztottságot ellensúlyozni tudná. Ilyen körülmények között részekre, egymást „diabolizáló” táborokra szakad a közösség, s a pártok iránti lojalitás könnyen erősebbé válik a nemzet egésze iránti lojalitásnál. Autoritás és hűség nélkül pedig aligha élvezhet legitimitációt politikai rendszerünk – s e pontból kiindulva jól magyarázhatók demokráciánk azon patológikus vonásai, melyeket Körösenyi András joggal emelt ki. Ismerünk példákat a történelemből, amikor az állam nem épül valóságos politikai közösségre; nálunk a kettő elszakadt egymástól. A hatalom intézményrendszere mögött nincs igazi politikai közösség, az utóbbi viszont úgy érzi, hogy nincs állama.

Autoritás, hűség és hagyomány a lehető legszorosabban összetartozik, és egymást feltételezi: hiányuk a politikai közösséget – s ezáltal közvetve a demokráciát is – az alapjaitól fosztja meg. Magyarország esete igen egyértelműen dokumentálja ezen összefüggés érvényességét.

Feketető

²⁰ KÖRÖSÉNYI: *I. m.*, 63–64.